

НАВУКОВЫЯ ДЭБЮТЫ

Базыж Наталія

Баранавічы

Матыў канфліктнай свядомасці ў аповесці Максіма Гарэцкага “Дзве душы”

Максім Гарэцкі – выдатны дзеяч беларускай культуры: пісьменнік, драматург, публіцыст, літаратуразнаўца, перакладчык, крытык, фалькларыст, мовазнаўца, гісторык. Яго творчасць уяўляе змястоўную і яскравую старонку ў гісторыі нацыянальнага пісьменства.

Нарадзіўся М. Гарэцкі 18 лютага 1893 года на Магілёўшчыне ў сям’і малазямельных сялян. Вучыўся ў Вольшынскай царкоўна-прыходскай двухкласнай школе і настаўніцкіх класах у Вольшы, у 1909 годзе быў прыняты ў Горы-Горацкае каморніцка-агранамічнае вучылішча на казённым кошт. Літаратурным дэбютам маладога пісьменніка было апавяданне «У лазні» (1912), апублікаванае ў 1913 годзе на старонках «Нашай Нівы» пад псеўданімам Максім Беларус. Адзін за другім з’яўляліся новыя творы. Працэс фарміравання творчай індывідуальнасці М. Гарэцкага на пачатковым этапе адбываўся вельмі інтэнсіўна¹. Улетку 1914 года ён пайшоў «вальнапісаным» у войска, бо ў такім выпадку тэрмін службы скарачаўся на год. А паколькі Гарэцкі ўжо стала займаўся літаратурнай творчасцю, такая «эканомія» часу для яго была патрэбнай і істотнай. Але пачалася Першая сусветная вайна, у час якой пісьменнік быў на фронце ва Усходняй Прусіі. Пасля рэвалюцыі 1917 года жыў у Смаленску, супрацоўнічаў у газеце «Звязда», з рэдакцыяй якой у пачатку 1919 года пераехаў у Вільню,

---

¹ М. І. Мушынскі, *Максім Гарэцкі, (у:) Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя*. У 4 т., Мінск 1999, т. 1, с. 381–426.

дзе займаўся навуковай дзейнасцю, працаваў настаўнікам Віленскай беларускай гімназіі. Быў рэдактарам і выдаўцом газеты «Наша думка» (1920–1921), у 1922 годзе трапіў у Лукішскую турму. У 1923 годзе М. Гарэцкі вярнуўся ў БССР. Чытаў лекцыі на рабфаку Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, загадваў кафедрай беларускай мовы і літаратуры ў Горацкай сельскагаспадарчай акадэміі, займаўся літаратурнымі даследаваннямі ў Інстытуце беларускай культуры. У 30-я гады пісьменнік двойчы арыштоўваўся: першы раз быў асуджаны да высылкі, а другі – да расстрэлу. Прысуд быў выкананы 10 лютага 1938 года ў Вязьме...

Аповесць «Дзве душы», напісаная ў 1919 годзе, стала выключна новай з’явай для беларускай літаратуры. Гэта адзін з твораў М. Гарэцкага, ацэнка якіх у працах літаратуразнаўцаў ускладнялася тым, што іх ідэйны змест не супадаў з панавальнай у савецкі час партыйнай ідэалогіяй. І гэта часта вымушала даследчыкаў прыхоўваць ісціннае меркаванне. Выяўляючы асобныя вострыя моманты ў творы, яны стараліся неяк завуаляваць іх разважаннімі аб нібыта «выпадковасці» аповесці «Дзве душы» ў творчасці М. Гарэцкага, яе «нявартасці» таленту пісьменніка, аб непазбежнасці прыходу героя ў лагер пралетарскай рэвалюцыі і да т. п. Асобнымі даследчыкамі аповесць увогуле не прызнавалася, і нават сёння стаўленне да яе неадназначнае. На гэта бачыцца некалькі прычын. Па-першае, аўтар пайшоў нетрадыцыйным шляхам адлюстравання рэвалюцыйных падзей – адмовіўся ад спрощанага, схематычнага паказу таго, што дзеелася ў свеце, па прынцыпе «хто не з намі – той наш вораг». Па-другое, М. Гарэцкі паказаў не толькі станоўчыя рысы кіраўнікоў «новага тыпу», якія прайшлі праз выпрабаванне франтамі грамадзянскай вайны, а і адмоўныя, што засведчылі антыгуманнасць іх учынкаў, паступовы адрыў ад народа, маральную дэградацыю. Пазнейшая літаратура прадоўжыць галерэю падобных тыпаў, пакажа сапраўдных пярэваратняў, людзей карыслівых і няшчырых, двудушных у агульнапрынятым сэнсе слова, гатовых у імя кар’еры і самазахавання адмовіцца ад прозвішча бацькоў, прадаць іх, як некалі Юда прадаў Хрыста. Чытаючы аповесць «Дзве душы», задаешся ўвесь час пытаннямі: *Якую ж смеласць павінен быў мець пісьменнік, каб зайважыць такіх герояў на пачатку сацыялістычнага будаўніцтва ў савецкай краіне?! Якім празорлівым і дальнабачным быў ён, калі папярэдзваў людзей, што з імі жывуць чалавеканенавіснікі?* Вядома, што з-за гэтай смеласці ды празорлівасці аўтара аповесці чакаў няпросты лёс.

Жанравая нестандартнасць, неардынарнасць аповесці выявілася ўжо ў яе назве. З кожнай лічбай у свядомасці людзей здаўна звязана пэўная ўласцівасць быцця. За лічбай тры замацавалася ўяўленне пра ўпарадкаванасць свету. За адзінкай – пра яго адзінства. Лічба два азначае *дваістасць, палярнасць, але не шматстайнасць*² свету. Ужытыя адносна чалавека паняцці *дваініцтва – дваістасць – раздваенне звычайна звязваюць... са стратай асабовай цэльнасці, самасці*³

Асноўная ідэя аповесці раскрываецца ў артыкуле Максіма Гарэцкага «Развагі і думкі» (1914 г.), у якім ён піша, што ўсе людзі – двудушныя ад прыроды. Увогуле феномен «дзвюх душ» з’яўляецца ўніверсальна-прэцэдэнтным. У Бібліі гаворыцца: *...калі язычнікі, не маючы закона, па прыродзе законнае робяць, то, не маючы закона, яны самі сабе закон. Яны паказваюць, што справа закона ў іх напісана ў сэрцах, пра што сведчаць сумленне іх і думкі іх, якія то абвінавачваюць, то апраўдваюць адна другую...* [Рым. 2:14–15]. Біблія сцвярджае, што *чалавек, у якога дваяцца думкі, не цвёрды на ўсіх шляхах сваіх* [Іак. 1:8]. У «Каментарыях» да Бібліі гэты выраз гучыць *...з душой, якая дваіцца*.

У беларускай культурнай прасторы феномен «дзвюх душ» трансфармуецца з універсальна-прэцэдэнтнага ў яскравы нацыянальна-прэцэдэнтны. Паказальна, што шэры колер, адзін з этнадыферэнцыруючых колераў беларусаў, выяўляе, паводле спецыяльных даследаванняў, заўсёдную барацьбу розуму з беспадстаўнай трывогай. «Дзве душы» сімвалізуюць таксама антаганізм думкі і пачуцця. Як пісаў Г. Леўчык, *Розум кажэ: суха, а сэрца – вільготна, / А што хоча розум, дык сэрцу маркотна*⁴.

Галоўны герой аповесці «Дзве душы» Ігнат Абдзіраловіч, у мінулым студэнт з дэмакратычнымі поглядамі, жыве ў рэвалюцыйную эпоху, і неакрэсленасць яго пазіцыі у многім вытлумачваецца неакрэсленасцю палітычнай сітуацыі ў краіне. Адною з прычын душэўнай раздвоенасці Ігната з’яўляецца і блытаніна з паходжаннем. У 27-гадовым узросце герой твора даведаўся ад маці Маланні, што ён ад нараджэння Васіль і паходжанне мае сялянскае. Малання, узятая калісьці ў двор памешчыка Абдзіраловіча да яго асірацелага сына, пад-

² М. Н. Громов, *Максим Грек*, Москва 1983, с. 141.

³ Я. А. Гарадніцкі, *Паэтыка беларускай літаратуры XX стагоддзя: суб’ектна-аб’ектныя адносіны*, Мінск 2010, с. 154.

⁴ Г. Леўчык, *Доля і хлеб*: Выбр. творы, [Склад. Саламевіч, Ляшковіч], Мінск 1980, с. 72.

мяніла панскае дзіця сваім. Такім учынкам яна спадзявалася забяс-печыць дабрабыт роднаму сыну. Гэтым сюжэтным прыёмам прэзаік дае знешняе абгрунтаванне складанасці духоўнага і светапогляднага станаўлення героя, абумоўленае суіснаваннем у яго свядомасці двух супярэчлівых пачаткаў. Дзве душы (сялянская і панская) аніяк не маглі ўжыцца разам: *Душа дваілася. Адна палова несказанна плакала і жалілася на другую, нашто яна мучыць яе падманкамі. І калі ён троху выстагнаўся, казала: «Уцячы... уцячы...»*⁵. На думку М. Мантэ-ня, каштоўнасць душы вызначаецца не здольнасцю высока ўзносіцца, а здольнасцю быць упарадкаванай заўжды і ва ўсім. Якраз гэтага і пазбаўлена душа Ігната Абдзіраловіча. Аднак, як парадаксальна гэта б ні гучала, тут бачыцца не загана, а вартасць героя. Спашлем-ся на згадку К. Чукоўскага: калі А. Блока спыталі, як ён ставіцца да народалюбства М. Някрасава, той адказаў: *Яно было непад-робнае і сапраўднае, гэта значыць дваістае (любоў – варожасць)*⁶. У аповесці М. Гарэцкага надзвычай рэльефна ўвасоблена непадробнае і сапраўднае стаўленне героя да вёскі, рэвалюцыі, нацыяналь-най справы...

Такім чынам, перад намі аповесць пра *раздвоенасць душы інтэлі-гента*⁷. Гэтая раздвоенасць мае шмат аспектаў. У Абдзіраловіча, акрамя супярэчнасці паміж паходжаннем і выхаваннем, яна выяўляецца і ў тым, што ён ніяк не рашаецца прыстаць ні да аднаго з тых станаў, якія ў гады грамадзянскай вайны вялі барацьбу за ўладу. Паноў ён ненавідзіць, лічачы іх адказнымі за многія народныя бедствы. *Вашых бацькоў паны забівалі бізунамі, і мянялі на заморскіх сучак, і прада-валі, як быдла... Вашых матак гвалтавалі панічы... З вас саміх вы-смактвалі кроў, за бярозавую хлабысціну з панскага лесу вас гналі ў турмах, – усхвалявана прамаўляе на адным са сходаў Ігнат, звяр-таючыся да “ўбогай бежанскай масы”* (16).

Ігнату Абдзіраловічу і іншым, падобным да яго, было б *лепш ба-чыць вачыма, чым блукаць душою* [Екл. 6:7]. Важнасць пераадолен-ня такога стану адзначыў іншы беларускі прэзаік, філосаф і псіхолаг К. Чорны: *Як шчаслівы тыя людзі, якія і ў думках сваіх жывуць тым, чым жывуць цела...*⁸. Аднак паслярэвалюцыйная рэчаіснасць была

⁵ М. І. Гарэцкі, *Дзве душы*, Мінск 2008, с. 22. Далей пры спасылцы на гэта вы-данне ў дужках падаецца старонка.

⁶ К. Чуковский, *Современники: Портреты и этюды*, Мінск 1985, с. 276.

⁷ А. Адамовіч, *Браму скарбаў сваіх адчыняю...*, Мінск 1976, с. 99–349.

⁸ К. Чорны, *Збор твораў*. У 8 т., Апавяданні 1923–1927 гг., Мінск 1972, т. 1, с. 80.

надзвычай складанай для разумення, і паверыць, напрыклад, у запанаванне сацыяльнай роўнасці на той час было няпроста (ды і не ў беларускай звычцы), а ведаць тое, чаго дагэтуль не было ў вопыце чалавецтва, – увогуле немагчыма. Пералічаныя вышэй аб'ектыўныя і суб'ектыўныя прычыны і далі падставу для ўзнікнення перманентнага канфлікту героя з самім сабой. Магчыма, даючы твору менавіта такую назву, М. Гарэцкі меў на ўвазе не толькі «дзве душы» самога Абдзіраловіча, а і наяўнасць «дзвюх душ», дзвюх плыней у рэвалюцыйным руху, блізкіх і ў той жа час істотна адрозных па разуменні мэт рэвалюцыі і спосабаў іх дасягнення – плыні інтэлігенцкай і плыні неасветленай «чорнай грамады».

М. Гарэцкі паказвае, што праблема палітычнага і маральнага выбару паўстала перад Ігнатам яшчэ ў час Лютаўскай рэвалюцыі. Армейскі афіцэр хоць і бачыць сацыяльную, класавую няроўнасць і спачувае абяздоленаму люду, аднак не можа ўзяць на ўзбраенне ідэалогію рэвалюцыйнай барацьбы, бо гэта было б апраўданнем тэрору і гвалтаўніцтва, якімі гэтая барацьба суправаджалася. На фронце Абдзіраловіч быў сведкам таго, як бессэнсоўна гінулі людзі, і любоў да іх, пачуцці дабрыні і міласэрнасці паступова пераходзілі ў ідэйныя перакананні. Калі ж Ігнат прыгадваў спрадвечныя крыўды, што ўчынялі паны-прыгнятальнікі, «адна душа» пачынала рабіцца жорсткай, бязлітаснай, ёй не шкода было ні князя Гальшанскага, ні Макасея-мільёншчыка, якіх *людская куламяса* гатова была *пашарпаць на шматкі* (24). Абдзіраловіч разышоўся ў поглядах не толькі з камуністам Гаршчком, які прапагандаваў ідэю татальнай барацьбы з сіламі старога свету і рашучае вынішчэнне класава чужых элементаў (*сячы трэба да карэння* [45]), не толькі з князем Гальшанскім, што заклікаў да класавага міру (*У нас, белоруссов, нет классово́й борьбы* [16]), але і з прадстаўнікамі нацыянальнай інтэлігенцыі – са студэнтам Сухавеем, з настаўніцай Ірынай Сакавічанкай.

Абдзіраловіч, як і сам аўтар, – сведка таго, што бальшавікі, якія аб'яўлялі сябе змагарамі за шчасце народа, на самай справе прынеслі яму незлічоныя пакуты і няшчасці. Ён працуе *на савецкай службе*, але справядліва мяркуе, што абяцаны камуністычны лад жыцця практычна немагчымы. *Гэта пакуль утопія* (20).

Супярэчлівымі з'яўляюцца не толькі думкі, душэўныя разважанні Абдзіраловіча, але і яго паводзіны, учынкi: ён прызнаецца Алі Макасевай у каханні, але ніяк за яго не змагаецца; знаходзіцца ў гушчы рэвалюцыйных падзей, але ўдзелу ў іх не прымае; заяўляе перад ворагамі беларушчыны, што ён беларус, а перад змагарамі за Бацькаўшчыну

сцвярджае, што яго радзіма – Расія. Душа Ігната дваіцца, калі неабходна акрэсліцца ў адносінах да чырвоных і белых, вызначыцца па пытаннях класавай барацьбы. Абдзіраловіч горача любіць родны край, але часам думае пра яго як частку Расіі (*Мая ж бацькаўшчына – Расія* [32]). Сімпатызуючы беларускім дзеячам, ён ніяк не рашаецца канчаткова звязаць свой лёс з беларускім нацыянальным адраджэннем. Інакш кажучы, Абдзіраловіч не знаходзіць сябе ні ў чым, дзе, здаецца, шукаў ідэал. Але і быць вінцікам ён не жадае. Ігнат захоўвае сваю чалавечую індывідуальнасць праз усё сюжэтнае дзеянне, застаецца «вольным, незалежным духам... духам агульначалавечым»⁹.

У канцы твора ён быццам адолеў хваробу дваістасці («мяккацеласці», «растрыстанасці», «разлезласці»), перастаў быць *пабочным глядзельнікам і ціхім думаннікам* і прызнаўся сабе: *Я з-за непаразумення трапіў у панскія сыны, я сын гэтай чорнай грамады і хацеў бы павесці яе ляпей за ўсіх да шчасця* (100).

Дык што ж урэшце такое «Дзве душы»? Твор пра месца чалавека ў жыцці народа, пра месца беларусаў сярод іншых народаў, пра гісторыю сцвярджэння беларускай нацыянальнай ідэі. Вобраз Ігната Абдзіраловіча ў гэтым творы – абагульнены вобраз беларуса ў руху з былога ў будучае. Стан душы Абдзіраловіча – гэта становішча беларускай нацыі на канкрэтным этапе яе развіцця. У гэтым вартасць і твора ў цэлым і вобраза галоўнага героя ў прыватнасці. Важна таксама адзначыць тое, што аповесць «Дзве душы» выступае перадтэкстам (тэкстам-папярэднікам) філасофскага эсэ І. Канчэўскага «Адвечным шляхам», у якім асэнсоўваецца «раздваенне душы» беларуса пад уплывамі Усходу і Захаду, а таксама акрэсліваюцца магчымыя шляхі пераадолення гэтага дысанансу свядомасці. Невыпадкова малады філосаф з Вільні падпісаў гэтае эсэ псеўданімам «Ігнат Абдзіраловіч».

Такім чынам, канфліктная свядомасць – адна з характэрных рыс грамадскай псіхалогіі ў пераходныя перыяды, якая ў мастацкай творчасці пісьменнікаў узнаўлялася ў розных формах, але з адной мэтай: паказаць крызіс светаўспрымання свайго сучасніка, страту ім унутранай цэласнасці. Беларуская літаратура першай трэці XX стагоддзя здолела ўзбагаціць сусветную культуру нацыянальна адметным мастацкім прэцэдэнтам, які найбольш ярка прадстаўлены ў аповесці М. Гарэцкага «Дзве душы». Значэнне гэтага твора ў гісторыі нашай літаратуры заключаецца найперш у тым, што ён з'явіўся на са-

⁹ Г. Леўчык, *Доля і хлеб*: Выбр. творы..., с. 72.

мым пачатку станаўлення нацыянальнай класікі і станоўча паўплываў на яе далейшае развіццё. У аповесці спалучаюцца рысы дакументальнай дакладнасці, фантастычнай неверагоднасці і дэтэктыўнай авантурнасці, якія ў сукупнасці рэалізуюцца праз матыў канфліктнай свядомасці, заяўлены ўжо ў самой назве твора. Аповесць «Дзве душы» – свайго роду мастацкі рэпартаж, у якім аўтар ахапіў разнастайнасць канфліктаў перыяду грамадзянскай вайны, адлюстраванні складанасці нацыянальнай самаідэнтыфікацыі, дыялектыку ўнутранага стану прадстаўнікоў розных слаёў тагачаснага грамадства, сказаў жорсткую праўду пра антыгуманныя з’явы ў палітыцы, паводзінах, свядомасці сваіх сучаснікаў.

STRESZCZENIE

MOTYW ŚWIADOMOŚCI KONFLIKTOWEJ W UTWORZE MAKSYMA HARECKIEGO „DWIE DUSZE”

Świadomość konfliktowa jest jedną z charakterystycznych cech psychologii społecznej okresu przejściowego. Mimo że w twórczości artystycznej przybiera różne formy, przyświeca jej jeden cel – pokazać kryzys światopoglądu współczesnych.

W artykule omówiono proces kształtowania się świadomości konfliktowej w utworze Maksyma Goreckiego „Dwie dusze”. Zwrócono uwagę, na fakt, że autor zdołał uchwycić różnorodność konfliktów w czasie wojny domowej, opisać złożoność narodowej samoidentyfikacji, dialektykę wewnętrznych przeżyć przedstawicieli różnych warstw społecznych, powiedzieć gorzką prawdę o zjawiskach niehumanitarnych w polityce, zachowaniu i światopoglądzie.

Słowa kluczowe: narodowa samoidentyfikacja, świadomość konfliktowa, motyw, zjawisko, światopogląd współczesnych.

SUMMARY

THE MOTIF OF CONFLICTING CONSCIOUSNESS IN MAXIM HARECKY'S "TWO SOULS"

Conflicting consciousness is one of the features of social psychology in transitional periods. Although it appeared in different forms in artistic creation it had one aim – to show the crisis of contemporaries' worldview.

In the article development of conflicting consciousness in Maxim Gorecky's "Two souls" is analyzed. It is emphasized that the author managed to reveal a variety of conflicts during the civil war, to describe the complexity of national

self-identification, dialectics of inner state of the representatives of various social groups, to tell the bitter truth about inhumane phenomena in politics, behaviour and worldview.

Key words: national self-identification, conflicting consciousness, motif, phenomenon, one's contemporaries' worldview.